

A progresszív aspektus problematikája a magyarban

1. Bevezetés – Az aspektus, vagyis az a szemléletmód, amely lehetővé teszi az események különböző diskurzusbeli ábrázolásait, az utóbbi időben a hazai nyelvészeti szakirodalomban is kitüntetett figyelmet kapott (lásd WACHA 1989, PÁTROVICS 2004, KIEFER 2006, PÉTER 2008 stb.). A jelenség tárgyalását azonban nagymértékben megnehezíti, hogy az aspektualitás nem köthető kizárólagosan egyetlen hagyományosan elkülönítve kezelt nyelvi szinthez sem, mivel az ige szemantikai tartalma, valamint az adott konstrukció, amelyben az ige megjelenik, egyaránt befolyásolhatja az adott esemény szemléletét. Dolgozatomban az aspektust funkcionális nyelvészeti kiindulópontból vizsgálom, melyben az aspektuális tartalmakat konstruálás során létrejövő, az ige szemantikai struktúrájából kiinduló szemléletmódokként kezelem. A tanulmány nem vállalkozhat a magyar aspektusrendszer minden sajátosságát bemutatni, célja csupán a szemléletmódok dinamikus szerveződése mögött meghúzódó alapvető működési elvek bemutatása, illetve a konstruálás módjának más nyelvekben található megoldásaival való összevetése a progresszív jelentéstartalom vizsgálatán keresztül.

2. Az aspektuális ábrázolásmódok létrehozásának különböző eljárásai. – Az eseményeket alapvetően kétféle módon képes az emberi elme konceptualizálni: egészelesen vagy folyamatukban. Az egészeesség és a folyamatoság szembenállása valószínűleg olyan elemi megismerő mechanizmusokból táplálkozik, mint a Gestalt pszichológiából jól ismert előtér és háttér, illetve alak és alap viszonyok működése a megértésben (vö. STERNBERG–STERNBERG 2011: 113–16), valamint analógiát mutat az entitások szilárd tárgyakként, illetve folyadékokként való kategorizációjával is (vö. HUUMO 2009). Az egészelesen megjelenített események jól körülhatárolhatók, zárt határokkal rendelkeznek, tipikusan az eseményséma egészét lefedik (például *megírja a levelet*), szemben a folyamatos ábrázolásmóddal, amely nem hívja elő az események természetes végpontjait (például *ír*), így képes általános állapotok megragadására is (például *létezik*). Mivel az egészeleges ábrázolására a zártság jellemző, a feldolgozás szempontjából az események elsősorban a diszkrét határokkal rendelkező alakokkal rokoníthatók, míg a folyamatok ábrázolása a sokkal homogénebb szerkezetű alapra hasonlít, és ez a különbség az aspektuális ábrázolásmódok prototipikus szövegbeli viselkedésére is kihat (WALLACE 1982). Az egészeleges ábrázolásmód ugyanis zártsága miatt alkalmas az elbeszélések gerincét képező történet előremozdítására, az egymásutánosság kifejezésére (*Megreggeliztem, és elindultam az egyetemre*). A folyamatos szemléletmód ugyanakkor az események közötti szimultaneitást képes kifejezni, így elsősorban a narratív szekvencián kívüli háttér-információk jelölését szolgálja (*Ma reggel fél 7-kor keltem, a lakásban nagyon hideg volt*) (HOPPER 1982b). A szöveg értelmezése ugyanakkor nem csak az események aspektuális ábrázolásán múlik. A külső idő,

a modalitás, illetve a világról szerzett kontextuális tudás is fontos szerepet játszik az adott szövegben megjelenő események közötti viszonyok, valamint a megnyilatkozás beszédeseményhez való kapcsolatának megfelelő feldolgozásában (vö. BOOGAART–JANSSEN 2007).

Bár a folyamatosság és az egészlegesség alapszembenállása univerzálisnak tekinthető, az aspektuális szemléletmódok létrehozására különböző konstruálási eljárásokat találhatunk az egyes nyelvekben. A tipológiai munkák tanúsága szerint (DAHL 1985, BYBEE et. al. 1994) gyakori jelenség a különböző nyelvekben, hogy a szemléletmódok egyikét egy grammatikai és szemantikai szempontból jelöltebb alak fejezi ki, amely alakhoz, ha bizonyos inflexiók vagy derivációs morféma kapcsolódik, illetve ha meghatározott perifrastikus kifejezésekben vagy grammatikai struktúrákban fordul elő, akkor az esemény szemlélete megváltozik (vö. BYBEE 1985, JANDA 2007). Az egyik eljárás mód szerint a nyelv alapigéi sematikus az eseményséma egészét kódolják, amelyből egy viszonylag homogén belső eseményfázis kidolgozásával, és ezáltal a figyelem előterébe helyezésével, lehet az eseményt folyamatában ábrázolni. Erre a típusra példa lehet az angol, ahol prototipikusan a folyamatos szemléletű szerkezet a szembenállás jelöltebb tagja, és ezzel párhuzamosan a szemantikailag kidolgozottabb forma is.

(1) *I wrote a letter.* ('Írtam/megírtam egy levelet.')

(2) *I was writing a letter.* ('Épp egy levelet írtam.')

A fenti példákban a *write* 'ír' lexikailag az eseményséma egészét jelöli, amit az bizonyít, hogy különösebb változtatás nélkül képes múlt időben a levélírás összes fázisát magába foglalni, a folyamat kezdetétől az írás elkészültéig (1). A (2) példában azonban egy sajátos grammatikai struktúra, az angol progresszív szerkezet (*be* + *V-ing*) lehetővé teszi, hogy az ábrázolt esemény közbülső fázisa, azaz magának az írásnak a folyamata kerüljön a figyelem előterébe, miközben a folyamat kezdete és vége háttérbe szorul. Az alapige egészes szemléletét mutatja az is, hogy jelen időben az alapalak önmagában nem képes a megnyilatkozást kizárólag a beszédesemény idejéhez kötni, mivel kognitív szempontból egy hosszabb ideig tartó cselekvést nehezen lehet egyszerre egészes, befejezett és folyamatban lévő eseményként ábrázolni, így jelen időben a megnyilatkozás egy jóval általánosabb habituális (szokásra utaló) értelmezést kap (vö. *I write letters* 'Leveleket írok') (vö. COMRIE 1976: 24–40).

Egy másik lehetséges és ugyancsak elterjedt módszer viszont éppen fordítva működik, mint az előbb vázolt rendszer, mivel az alapige sematikus nem az egész eseménysémát kódolja, hanem tipikusan a cselekvésre jellemző folyamat-sort jelöli. Ezekben a nyelvekben, amelyekre jó példa a magyar is, az eseményeket csak úgy lehet egészesen ábrázolni, ha valamilyen természetes határpontot – amely általában végpont, de jelölheti egy állapot beálltát is – a figyelem előterébe helyezzünk (4).

(3) *Pali írta a levelet.* (semleges hangsúlyozású mondatként)

(4) *Pali megírta a levelet.*

A (4) mondatban azáltal, hogy kidolgozzuk az esemény befejezésének, a levél elkészültének a jelentés-mozzanatát, az esemény szemlélete egészlegessé válik, így a szerkezet egy szemantikailag kevésbé kidolgozott folyamatos alakkal áll szemben (3), amely elsősorban az írás folyamatára jellemző mozdulatsort helyezi a figyelem előterébe. Mivel a folyamatos alak ennél a típusnál rendkívül általános jelentést fejez ki, ezért ezt a szemléletmódot imperfektívnek szokás nevezni, szemben a szemantikailag jóval specifikusabb (angolban látott) progresszív jelentéstartalommal, amely az állapotokkal és a habituális ábrázolásmóddal csak nehezen egyeztethető össze (COMRIE 1976: 32–40).

A két tárgyalt módszer természetesen nem meríti ki az összes fellelhető kidolgozási módot, valamint ezek nem szabályoknak, hanem elsősorban tendenciáknak tekinthetők, amelyek a kifejezett jelentések szempontjából is számos hasonlóságot mutatnak. A *Levelet írok* imperfektív szemléletű egyszeri eseményt megjelenítő magyar mondat például nagyjából lefedi a megfelelő angol progresszív szerkezet jelentéstartalmát (vö. *I am writing a letter*). A jelöltségbeli különbségek továbbá nem hatnak ki az egészlegesség és a folyamatosság általános diskurzuspragmatikai funkciójára, ugyanakkor az egyes nyelvekben az aspektuális tartalmak és az ezeket kifejező nyelvi formák összefüggése szempontjából korántsem elhanyagolható, hogy ha kidolgozottságbeli különbség van a szemléletmódok között, melyik az alapvető aspektuális oppozíció szemantikailag sematikusabb, illetve specifikusabb tagja.

3. A magyar nyelv aspektuális sajátosságai

A) A magyarban az alapigék többsége imperfektív szemléletű, azaz a cselekvés vagy a történet egy általános jellemzőjét helyezi a figyelem előterébe, így ha az eseményszerkezetükből kidolgozunk, és ezáltal a figyelem előterébe helyezünk egy természetes határpontot, akkor az események szemlélete egészlegessé, perfektívvé válik. A nehézséget csupán az jelenti, hogy nagymértékben függ az igétől, illetve az általa jelölt cselekvéstől, hogy milyen természetes határpontot vagy határpontokat vagyunk képesek az adott cselekvéshez rendelni. Az *ír* példájára visszatérve, a *megír* mellett a *kiír*, *beír*, *felír*, *leír* stb. ugyanazon folyamat befejezésének más és más dimenzióját dolgozzák ki, de találunk példát olyan igékre is, amelyek olyan rendkívül általános állapotokat jelölnek (például *létezik*), amelyek jelentésszerkezetéből nem tudunk természetes határpontot kidolgozni.

A magyarban az események aspektuális ábrázolásának konstruálási sajátosságaiból adódóan, tehát attól függően vagyunk képesek a különböző eseményeket egészlegesen ábrázolni, hogy valamilyen természetes határpont a jelentésszerkezetükben mennyire centrális helyet foglal el. Az igék jelentésszerkezetében a természetes határpont központiséga perfektivitási potenciálként jelenik meg,

amely minél magasabb, azaz minél központibb részét képezi egy természetes változás pillanata az eseményszerkezetüknek, annál könnyebben vagyunk képesek az adott igét tartalmazó megnyilatkozásokban a változás pillanatát előtérbe helyezni, és így az eseményeket egészen ábrázolni. A perfektivitási potenciál elsősorban szemantikai jelenség, amely olyan szemantikai komponensek összjátékából emelkedik ki, mint a telikusság, a durativitás, az esemény eredményre vagy célra irányultsága, illetve a szemelfaktivitás, de olyan tartalmak is hatással lehetnek az események ábrázolására, mint a deiktikus külső idő vagy az argumentumok specifikussága, illetve határozottsága (vö. DAHL 1985: 69–89). A deiktikus idő és az aspektuális ábrázolásmódok között fontos fogalmi összefüggések figyelhetők meg, mivel a jelen, amely prototipikusan a beszédese-ménnyel párhuzamosan zajló eseményeket jelöli, alapvetően határpontok nélküli folyamatosságot profilál, míg a múlt idővel kifejezett beszédidőtől való távolság elsősorban az események egészen konceptualizálásának kedvez (vö. COMRIE 1976: 66–86, DAHL 1985: 69–102).

Az események aspektuális ábrázolása, a különböző szemantikai komponensek kidolgozása és figyelmi előtérbe helyezése azonban mindig az adott megnyilatkozásban valósul meg, így az igék jelentéstartalma által lehetővé tett ábrázolásmódokat csak különböző konstrukciókban vagyunk képesek megalkotni. A konstrukciók pedig, mivel az egyes igék perfektivitási potenciálja és kidolgozottságuk mértéke eltérő lehet, alapvetően skaláris természetűek.

(5a) *Pál fut.* – *Pál futott a szigeten.*

(5b) *Pál 2 km-t futott.* – *Pál lefutott 2 km-t.*

(6a) *Béla ír.* – *Béla levelet írt.*

(6b) *Béla írt egy levelet.* – *Béla megírta a levelet.*

(7a) *Jani dob.* – *Jani Katinak dobja a labdát.*

(7b) *Jani Katinak dobta a labdát.* – *(Jani eldobta a labdát.)*

Az előbbi példák mindegyikéről elmondható, hogy az (a) sorokban található imperfektív konstrukciók elsősorban magát a cselekvést, a cselekvésre jellemző mozgulatsort állítják a figyelem előterébe, míg a perfektív szemléletű (b) mondatok az egészen ábrázolásmód segítségével képesek túlmutatni magán a cselekvésen, és az esemény befejeződése utáni állapotokra irányítani a figyelmet. A perfektivitási potenciál különbsége miatt a fenti események közül az elsősorban iránnyal asszociálható *futot* a legnehezebb egészen ábrázolni, és az (5b) példákban is csak azáltal lehetséges, hogy a tárgy a megtett utat teljesítményként reprezentálja. Az *ír* esetében a cselekvés alapvetően valamilyen eredményre irányul, így az eredmény elérésének kidolgozásával viszonylag könnyen ábrázolható az esemény egészen (6b). A *dob* eseményszerkezetének azonban inherens része a befejezés pillanata, így elég a múlt időhöz kapcsolódó közvetettség (a jelentől való távolság) jelentéstöbblete ahhoz, hogy a szemlélete

egészlegessé váljon. Bár az igekötőnek kitüntetett szerepe van a perfektív ábrázolásmód megalkotásában, fontos ugyanakkor látni, hogy nem csak igekötős igék képesek az eseményeket egészlegesen ábrázolni, valamint hogy a konstrukciók között nem csak aspektuális különbségek fedezhetők fel. Az *eldob* például elsősorban a labda kiindulópontához viszonyított távolodó mozgását profilálja, míg a *János Katinak dobta a labdát* szerkezet a labda végpontjának perspektívájából jeleníti meg a dobás eseményét.

B) A progresszív jelentéstartalom kifejezésének módjai a magyarban. – Ahogy láttuk, a progresszív egy olyan speciális szemléletmód, amelynek elsősorban az adja a kitüntetett jelentőségét, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben jellemzően az alapigék sematikus az egész esemény-sémát kódolják, a közbülső folyamat kiemelésével és a figyelem előterébe helyezésével a progresszív alakok képesek az eseményeket folyamatukban ábrázolni. A magyarban azonban a progresszív aspektus nem képezi az aspektuális rendszer központi kategóriáját (vö. KIEFER 2006: 93–135), mivel a sematikus jelentéstartalmú imperfektív alak már alapvetően az eseményre általánosan jellemző folyamatsorra irányítja a figyelmet, amelynek ellenpólusát az egészes perfektív ábrázolásmód, nem pedig a specifikus folyamatosságot jelölő progresszív képezi. Az angol szemantikailag specálisabb progresszív konstrukciójával szemben tehát a magyarban egy szemantikailag általánosabb és alakilag is kevésbé komplex forma található, amely a kontextustól függően kifejezhet folyamatban lévő eseményt (*Épp írtam a levelet, amikor...*), szokást (*Újabban regényt írok*) és befejezett perfektív eseményt is (*Tegnap írtam egy levelet*). A progresszív jelentéstartalmat tehát, amelynek tipológiai értelemben vett alapjelentése úgy ragadható meg, hogy „a cselekvőt egy esemény közepén helyezi el” (BYBEE et. al. 1994: 133), a magyarban a sematikusabb imperfektív alak jelentésének kellene lefednie.

(8) *He is reading a book.*

(9) *(Épp) könyvet olvas.*

A (8) és a (9) példában látható, hogy a két szerkezet valóban ugyanazt a jelentést fejezi ki, mind a kettő folyamatos eseményt ábrázol, és mind a kettő elképzelhető válaszként a *Mit csinál X?* kérdésre. Mivel a progresszív szemléletmód prototipikus használatában kizárólag az eseményre jellemző belső folyamatot emeli ki, ezért az ábrázolt esemény referenciaidejét gyakran egy másik párhuzamos esemény szolgáltatja (lásd 11a, 11b), amely jelen időben jellemzően maga a beszédesemény (vö. COMRIE 1976: 32–40, 68; DAHL 1985: 92–3). A hazai szakirodalomban (lásd például KIEFER 2006: 102) az események viszonyba állítása a progresszív szemlélet megalkotása szempontjából fontos kritériumként jelenik meg, ami nem is meglepő, hiszen a magyarban nincsenek olyan kifejezőeszközök, amelyek a progresszív aspektust kizárólagosan és kötelezően jelölnék, így ezt a speciális jelentéstartalmat csak az események idejét viszonyba

állítva vagyunk képesek konceptualizálni. Ha ugyanis egy imperfektív szemléletű eseményt egy másik, jellemzően rövidebb ideig fennálló eseménnyel állítunk időben szimultán viszonyba, akkor ki tudjuk fejezni a más nyelvekben központi aspektuskategóriának számító, speciális, progresszív jelentéstartalmat. Imperfektív szemléletű igei szerkezetet bővítve az *éppen* (~ *épp*) partikula továbbá képes a figyelmet hangsúlyozottan az esemény folyamatszerűségére irányítani, így a konstrukció szinte tökéletesen lefedi a más nyelvek központi aspektuskategóriájának számító progresszív jelentéstartalmat. A hasonlóságot példázza az is, hogy az a szerkezet, amely progresszív jelentéstartalmat képes kifejezni, a magyarban is csak korlátozottan bővíthet általános és tartós állapotokat megjelenítő eseményeket (**Épp létezett, amikor...*). Fontos különbség azonban, hogy a magyarban a konstruálás eltérő iránya miatt az aspektuális szemléletmódok némiképp másképp szerveződnek, aminek következtében az előbbieken bemutatott, progresszív jelentés kifejezésére alkalmas szerkezet használata nem korlátozódik kizárólag a folyamatos imperfektív szemléletű eseményekre.

(10a) *Péter épp belépett a lakásba, amikor megcsörrent a telefon.*

(10b) *≠Peter was entering the flat, when the phone started to ring.*

(11a) *Éppen hallgatta a rádióban a híreket, amikor megcsörrent a telefon.*

(11b) *He was listening to the radio, when the phone started to ring.*

A (10a) példa két perfektív szemléletű eseményt jelenít meg, amelyek megközelítőleg egy időben következtek be, a (11a) példában viszont egy folyamatos szemléletű eseményt szakít meg a telefon megcsörrenése. Az angolban a fenti példákban megjelenő jelentéstartalmakat nem lehet ugyanazzal a nyelvtani szerkezettel kifejezni, mert míg a (11a) mondat angol fordításában a progresszív jelentéstartalmat jelölő szerkezet szerepelne (11b), addig a (10a) példában ábrázolt perfektív eseményt (*belépett a lakásba*) már nem lehet ugyanazzal a progresszív szerkezettel ábrázolni (10b). Az angol szerkezethez köthető erős progresszív jelentéstartalom miatt ugyanis a (10b) mondattal ábrázolt helyzetben a telefon nem közvetlenül Péter belépése után, hanem a belépés folyamata közben szólal meg. A magyar mondatokban megjelenő szerkezet eltérő disztribúciója mindenekelőtt a magyar nyelv sajátos aspektuális rendszerének köszönhető, de az *éppen* partikula funkciója is jelentős az események idejének viszonyba állításával összefüggésben. Perfektív események esetében ugyanis (lásd 10a), ha nem jelenne meg a főmondatban az *épp* partikula, a tagmondatok között az időbeli egymásutániséggel összefüggésben nemcsak időbeli, de oksági viszony is feltételezhető lehetne (10c).

(10c) *Péter belépett a lakásba, amikor megcsörrent a telefon.* 'Azért lépett be, mert megcsörrent a telefon.'

Az *éppen* (~ *épp*) és a hozzá hasonló *pont* partikula ilyenformán azonban nem tekinthetők aspektusjelölő elemeknek, mivel alapvető funkciójuk nem az események ábrázolásmódjának megváltoztatásában, hanem a közvetlenül utánuk álló jelentéstartalom kiemelésében ragadható meg (az *épp(en)* partikulával gyakran együtt emlegetett *javában* kifejezés vizsgálatára a jelen tanulmány nem tér ki vö. WACHA 1989, KIEFER 2006: 37, NÉMETH 2011). Az *éppen* partikula, eredetileg az *ép* melléknév *-n* határozóragos alakja, amelynek jelentése 'teljesen, egészen' lehetett, valószínűleg különböző határozószók és mutató névmások mellett vált nyomatékosító, kiemelő funkciójú elemmé (TESz.), amely kialakulásától kezdve rendkívül gyakran bővít nem igei tartalmakat is. Kiemelő funkciójuk miatt ezek a partikulák képesek olyan, a megnyilatkozó attitűdjéhez kapcsolódó, speciális jelentéstartalmak kifejezéséhez is hozzájárulni, mint az irónia, a kételkedés vagy a meglepettség (például *Éppen őt kérték meg a program telepítésére, mikor azt sem tudja, hol kell bekapcsolni a gépet?*).

A (9), a (10a) és a (11a) példákban azonban az *éppen* partikula – azáltal, hogy az ige eseményszerkezetére irányítja a figyelmet – az igeidővel összhangban képes a kijelölt eseményeket egy másik esemény idejével viszonyba állítani. Bár a kiemelés módja mind a két mondat esetében azonos, az ábrázolt események szemlélete mégis különböző lehet, mivel a partikula kizárólag az ige olyan jelentésmozzanatát képes kiemelni, amely már a figyelem előterében áll. Így az imperfektív szemléletű igék esetében (*épp könyvet olvas, éppen hallgatta a híreket*) az *éppen* az ige jelentésszerkezetét meghatározó folyamatot emeli ki, míg a perfektív alaknál (*belép, elolvas*) a partikula csak az egészleges szemlélet megkonstruálása szempontjából meghatározó természetes határpontot, a változás pillanatát képes a figyelem középpontjába állítani, kizárólag a folyamatot már nem (vö. *éppen meghallgatta a híreket, amikor...*).

Természetesen nem állítható, hogy az imperfektív konstrukcióhoz hasonlóan, ha egy perfektív eseményt egy másik eseménnyel egy időben bekövetkezőnek ábrázolunk, akkor a szerkezet automatikusan progresszív szemléletű eseményt fog profilálni, fontos azonban látni, hogy az említett szerkezet a perfektív eseménnyel legalább annyira speciális jelentést hoz létre, mint ugyanaz a szerkezet az imperfektív jelentéstartalomnál. Az imperfektív eseménynél a szerkezet az eseményre jellemző általános folyamatsort (az esemény befejeződése előtti cselekvést) egy másik esemény háttéréként határozza meg, a perfektív szemléletű eseményeknél viszont az lesz hangsúlyos, hogy egy esemény befejeződése, és ezáltal egy új állapot beállta csak röviddel előzte meg egy másik esemény bekövetkeztét. A szerkezet, amely két esemény közel szimultán viszonyba állításán nyugszik, a magyar szempontjából azért is kimondottan érdekes, mert a szerkezeten belül megfigyelhető skalaritás közelebb vihet az imperfektív és a perfektív szemléletek konstruálásból adódó jellemzőinek a megértéséhez.

A magyar aspektusrendszerrel kapcsolatban a korábbiakban láttuk, hogy alapvetően az események imperfektív és perfektív szemléletű ábrázolásmódján nyugszik; ezeket a szemléletmódokat a különböző igék jelentésszerkezetéből kiindulva, az igék perfektivitási potenciáljához mérten vagyunk képesek meg-

konstruálni. Mivel eltérések lehetnek a különböző igék jelentésszerkezetében az eseményszerkezet szempontjából releváns jelentésmozzanatok központisága, valamint ezek kontextusban való kidolgozottsága között, így a különböző jelentéseket kódoló szerkezetek is alapvetően skaláris természetűek lesznek. Ennek következtében egy igének több konstrukcióban is lehet ugyanolyan az aspektuális szemlélete, de az egyes szerkezetek kidolgozottsága, valamint az események ábrázolásának perspektívája között eltérések mutatkozhatnak (vö. LANGACKER 2008: 73–85).

(12) <i>Béla írt.</i>			
(13) <i>Béla levelet írt.</i>			
(14a) <i>Béla írta a levelet.</i>	(14b) <i>Béla írt egy levelet.</i>		↓ elaboráció
	(15) <i>Béla megírta a levelet.</i>		

A fenti példákban az írás folyamatának a perfektivitás szempontjából releváns jelentéskomponenseinek a kidolgozását figyelhetjük meg, amely ilyen módon az ige mint magmondat (protoállítás) elaborizációjának tekinthető (lásd IMRENYI 2009). Az első oszlopban található példák imperfektív szemléletűek, mivel elsősorban magát a cselekvést helyezik a figyelem előterébe, habár az eredményre utaló tárgy ezekben a folyamatos ábrázolásmódú kijelentésekben is megjelenhet. A (13) mondatban a tárgy generikus értelmű igemódosító, így magát a levélírás folyamatát jeleníti meg, nem pedig egy konkrét levél elkészültére utal, mint a későbbi példák. Bizonyos kontextusban elképzelhető, hogy a (13) igemódosító mondat (de akár a (12) kizárólag az alanyt és az alapigét tartalmazó mondat is) egy egészes befjezett eseményt jelöljön, amelynek eredményeképpen elkészült valamilyen írásmű, ám maga a szerkezet csak a cselekvés tényét fejezi ki, a cselekvés eredményéről nem ad egyértelmű információt ez a szerkezet. A (14) példák bár a kidolgozottság ugyanazon szintjén állnak, szemléletük mégis eltérő, aminek oka valószínűleg a határozatlan névelő számnévi gyökereiben keresendő, amely képes az elért mennyiséget teljesítményként ábrázolni és így lehetővé tenni az esemény egészes ábrázolását (vö. *futott 2 km-t*). Fontos megjegyezni egyúttal, hogy a (14a) példában szereplő határozott tárgyas szerkezet csak semleges hangsúlyozású mondatban értelmezhető imperfektív eseményként, ha ugyanis múlt időben fókuszhangsúly kerül az ágensre, az esemény egészesen reprezentálódik és az adott levél szerzőisége kerül a figyelem előterébe. Ha azonban a (14) mondatokat a *Mit csinált tegnap Béla?* kérdésre adott válaszként képzeljük el és magát az eseményt állítjuk a figyelem előterébe, akkor látható, hogy az *írt egy levelet* szerkezet (a határozott névelős párjával ellentétben) nem értelmezhető imperfektív folyamatként. Az igekötő megjelenése a (15) példában pedig tovább erősíti az esemény perfektív ábrázolásmódját, mivel a tárgyi bővítménnyel együtt egyértelműen az esemény befjeződésének mozzanatára, a levél elkészültére irányítja a figyelmet.

A fenti példák mindegyikében az esemény más és más mozzanata kerül előtérbe, és ez kihat az esemény aspektuális ábrázolására is, ugyanakkor a cse-

lekvés külső ideje egyfajta keretet ad a különböző szemléletmódok konstruálási lehetőségeinek. A jelen idő ugyanis prototipikusan a beszédesemény idejét jelöli, így elsősorban a folyamatosság képzetével társítható, szemben a múlt idővel, amelyben gond nélkül lehet egy hosszabb ideig fennálló egyszeri eseményt egészen ábrázolni (vö. DAHL 1985: 73–81, PÁTROVICS 2004: 47–53). Ennek következtében a fenti szerkezetek jelen időben, az igekötős konstrukció kivételével, folyamatos szemléletű eseményt jelenítenek meg, az igekötős szerkezet pedig (*Béla megírja a levelet*) kizárólag a közeljövőben bekövetkező eseményként értelmezhető. Az *ír* ige különböző kidolgozottsági szintű konstrukciói közül tehát az eredményt elaboráló tárgyat és az igekötős (*megír*) alakot egyaránt tartalmazó mondat a perfektív szemlélet szempontjából leginkább meghatározott szerkezet, amely az eseményeket időbeli viszonyba állító *épp(en)* partikulás mondatoknál is meghatározó lesz, ugyanis a jelen idő aspektuális ábrázolásra tett hatásához rendkívül hasonló jelenséget figyelhetünk meg az *éppen*, *épp* (*pont*) partikulákat tartalmazó múlt idejű mondatok esetében is.

(16a) *Béla ír egy levelet.*

(16b) *Béla írt egy levelet.*

(17a) *Jani (épp) dobja a labdát Katinak.*

(17b) *Jani Katinak dobta a labdát.*

A (16a), (17a) példákban látható jelen időben imperfektív aspektusú szerkezetek olyan jelentésmozzanatokat dolgoznak ki és helyeznek a figyelem előterébe, amelyek a perfektív ábrázolásmód szempontjából rendkívül relevánsak, így múlt időben egészen eseményeket jelenítenek meg (lásd 16b, 17b). Mivel azonban az igekötő nem erősíti meg az események egészen szemléletét, így jelen időben az alapigére jellemző folyamatsor marad a figyelem fókuszában, amely az *éppen* partikula segítségével a múlt idejű közléseknél is elérhető (16c, 17c).

(16c) *Béla éppen írt egy levelet, amikor...*

(17c) *Jani éppen dobta a labdát Katinak, amikor...*

Az igekötők kitüntetett szerepe az események aspektuális ábrázolásában annak köszönhető, hogy az ősi igekötők (*meg, el, be, ki, fel, le*), mindegyike lativusi határozószóból grammatikalizálódott, amelyek prototipikusan egy mozgásos cselekvés végcéljának elérését dolgozták ki (például *bemegy a házba*), így egy természetes határpont kidolgozása révén lehetővé tették az esemény egészen ábrázolását. Kialakulásuk során az igekötők jelentése sematizálódott ugyan, de perfektíváló szerepükben a határpont sematikus kidolgozásának jellemzője megmaradt (vö. D. MÁTAI 1992). Az igekötők azonban rendkívül heterogén csoportot alkotnak, és nem tekinthetők tisztán perfektíváló elemeknek, mivel egyrészt egészen szemléletű eseményeket nem csak igekötős ígét tar-

talmazó konstrukciók segítségével tudunk kifejezni, másrészt nem minden ige-kötős igét tartalmazó szerkezet lesz automatikusan perfektív aspektusú (KIEFER 2006: 42–8, GYURIS–KIEFER 2008: 238–44). Az esetek többségében egy alapige több ige-kötővel is alkothat szerkezetet, és a létrejött konstrukciók jelentése nem mindig kiszámítható (például *elismétel, felavat*), ugyanakkor a *meg* kivételével a legkorábbi keletkezésű ige-kötők mindegyike többé-kevésbé őrzi ősi helyviszonyjelentését, amely elsősorban a valamilyen mozgást vagy irányulást kifejező ige-kötő mellett rendkívül markáns (például *leszáll, felnéz*). Ezek a KIEFER (2006: 118–31) által transzparens ige-kötős ige-kötőnek nevezett szerkezetek, amelyekben az ige-kötő lativusi irányjelentésében szerepel, az események aspektuális ábrázolása szempontjából különlegesen viselkednek.

(18) *Péter épp felment az emeletre, amikor megcsörrent a telefon.*

(19) *Péter épp ment fel az emeletre, amikor megcsörrent a telefon.*

A (18) példa főmondatában egy olyan eseményt találunk, amelynek természetes végpontját, a cél elérésének pillanatát az ige-kötő és a helyhatározói vonzat egyértelműen kidolgozza, így az ige-kötős szerkezet elé kerülve az *épp* már csak a szerkezetben profilált természetes végpontot képes hangsúlyozottan a figyelem előterébe helyezni. Ennek következtében a (18) mondatban ábrázolt esemény egészen teljesen reprezentálódik, befejeződése pedig egy másik esemény bekövetkeztével közel egy időben történik. A (19) példában viszont a korábbiakban láttott, a kidolgozásból adódó szemléleti meghatározottság a *felmegy* ige inverz alakja miatt nem érvényesül, ami ikonikusan azt jelzi, hogy a *megy* ige által jelölt eseményt újra folyamatában szemléljük. A szerkezet semleges hangsúlyozása esetén ugyanis az *épp* partikula az alapige által kifejezett cselekvés általános jellemzőjére irányítja a figyelmet, azaz a menés folyamatára. Az ige-kötő pedig, mivel a szerkezet az esemény folyamatszerűségét emeli ki, már nem képes az esemény szemléletét egészen teljesen tenni, így az ige-kötő jelentése aktualizálódik, és kizárólag lativusi irányulást képes kifejezni (vö. *Péter épp ment felfelé az emeletre, amikor...*). Ez a jelenség azonban csak korlátozottan, szemantikailag meghatározott esetekben fordulhat elő, ha ugyanis az ige-kötős igében már nem aktív az ige-kötői komponens helyviszony-jelentése, az ige-kötő ellenáll az igtől független értelmezésnek.

(20) **Csilla épp írta meg a leckéjét, amikor...*

(21) **Épp olvastam el a könyvet, amikor...*

Bár a fenti példákat a mozgást kifejező ige-kötős ige-kötő mintájára képesek lehetünk analógias úton értelmezni, a Magyar Nemzeti Szövegtár és a Google keresési adatai arra engednek következtetni, hogy a nyelvhasználat kerüli a (20) és a (21) példákkal szemléltetett megoldást. A *megír* és az *elolvas* esetében ugyanis a szerkezetben nem értelmezhető az ige-kötők irányjelentése, és a konstrukciók alapigéi (*ír, olvas*) önmagukban is képesek kifejezni azt a folyamatot, ami a

megír és az *elolvas* kifejezéseket jellemzi, így az igekötő megjelenése zavaró lehet a fenti példákban, mivel nem képes többletjelentést adni a szerkezethez. Az igekötős igék által kifejezett jelentés azonban nem mindig áll ilyen szoros kapcsolatban az alapige által reprezentált tartalommal. Akadnak olyan igekötős igék, mint a *beszámol*, a *felolvas* vagy a *bemutatkozik*, amelyek igekötős alakjuk ellenére is képesek az eseményeket folyamatokként reprezentálni, így ezek az igekötős igék jelen időben (a beszédeseménnyel viszonyba állítva) egyenes szórenddel is magát a cselekvést helyezik a figyelem előterébe (például *Épp beszámol az élményeiről*). Múlt időben azonban az egyenes szórendű igealakot tartalmazó szerkezetek kontextustól függően perfektív és imperfektív eseményt is reprezentálhatnak.

(22) *Éppen beszámolt a lánynak a nap eseményeiről, amikor Sir Lancelot és Alfréd nagyságos szmokingban feszítve megjelentek.* (Google)

A (22) példáról a szerkezet alapján nem lehet eldönteni, hogy a beszámolás még zajlott vagy már befejeződött, amikor az említett urak megjelentek. Egyértelműen csak a referenciális jelenet ismeretében lehetne feloldani az értelmezési dilemmát, így az egyértelmű jelölés érdekében esetenként találkozhatunk olyan szerkezeti megoldással, mint amilyen a (23) példában látható, ahol az *épp* partikula után közvetlenül az inverz igekötős szerkezet áll, így az esemény szemlélete egyértelműen folyamatos.

(23) *Épp olvastam fel Sanyi anyukájának az SMS-ét, hogy „Vigyázzatok magatokra!”, amikor egy furcsa hangot hallottam, és az autónk eleje egy kicsit balra tolódott.* (Google)

A fenti példában szereplő konstrukció mellett azonban létezik egy másik megoldás is, amely talán a (23) mondatban található szerkezetnél is begyakorlottabb, és ugyancsak az esemény (progresszív) imperfektív ábrázolását segíti elő. Az események szimultán ábrázolásánál ugyanis az *épp(en)* partikula az ige egy bővítményét is nyomatékosíthatja, ugyanakkor az időhatározói mellékmondat miatt továbbra is az egész esemény kerül viszonyba egy másik eseménnyel.

(24) *Pellaeon kapitány 'éppen az újonnan befutott jelentést olvasta fel, [...] amikor Rukh harcképteletté tette a kapitányt.* (Google)

A (24) példában a partikula, valamint az igekötő és az ige inverziója is a tárgyi vonzatra irányítja a figyelmet, amely – mivel azt az entitást dolgozza ki, amelyre a cselekvés irányul – az esemény ábrázolása szempontjából is rendkívül jelentős. Számos nyelvben megfigyelt általános tendencia, hogy ha a cselekvés egy már létező entitásra irányul, azt manipulálja, és nem a cselekvés során jön létre, akkor a tárgy érintettsége is hatással van az esemény szemléletére (vö. HOPPER–THOMPSON 1980: 261–4). Ha ugyanis csak az entitás egy részét változ-

tatta meg a cselekvés, akkor nem érezzük komplettnek, egészében befejezettnek (például *szénát rakott a szekérre*), míg ha az adott entitás egészére hatással van a cselekvés, akkor a cselekvés képes lefedni az egész eseménysémát (vö. *megrakta a szekeret*). A magyarban ezt a szemléletbeli változást a tárgy és a lativusi határozó váltakozása is mutatja (vö. ZSILKA 1966, MORAVCSIK 1978). A (24) példában a tárgyi vonzat előtérbe kerülése az esemény folyamatára irányítja a figyelmet, így a (22) példában megfigyelhető értelmezési dilemma nem jelentkezik, valamint az igekötő sem értelmeződik határozószóként, mivel az inverziót a fókusz korlátozó művelete váltja ki (lásd IMRÉNYI 2009). Ez a megoldás az egyszerű alapigével kifejezett folyamatos szemléletű szerkezeteknél is megfigyelhető (például [...] *éppen könyvet olvasott, amikor figyelmes lett a történetekre* [MNSZ]), bár ilyenkor a bővítmény kiemelésének nincs közvetlen hatása az esemény szemléletére. Könnyen elképzelhető azonban, hogy a (progresszív) imperfektív szemléletű eseményeknél sokkal természetesebb valamely bővítmény kiemelése által hangsúlyozni az esemény folyamatszerűségét, mint csak magát a folyamatot a figyelem előterébe helyezni. Ennek megállapításához azonban további korpuszalapú gyakorisági vizsgálatokra lenne szükség, amire a jelen tanulmány nem vállalkozhatott.

4. Összegzés. – Az aspektus, vagyis az a szemléletmód, amely meghatározza az események kontextusban való ábrázolását, funkcionális kognitív nyelvészeti kiindulópontból konstruálás során létrejövő jelenségnek tekinthető, amely elsősorban az igében sematikus megjelenő eseménysémától függ. A konstruálás iránya azonban a különböző nyelvekben eltérő lehet, és ez kihat az aspektuális tartalmak szerveződésére is. Így a magyar aspektusrendszerre egy sematikusabb folyamatos (imperfektív) alapalak a jellemző, míg az angol szemléletmód szempontjából egy szemantikailag és alakilag komplexebb folyamatos (progresszív) ábrázolásmód a meghatározó. A progresszív jelentéstartalmat – amely prototipikusan a cselekvőt egy cselekvés közben ábrázolja – természetesen a magyar nyelv is képes kifejezni, ám ez csak az eseménynek egy másik eseménnyel szimultán viszonyba állításában ragadható meg. Az időhatározói mellékmondat, a jelen idő, valamint az *éppen* kiemelő-nyomatékosító partikula megjelenése a szerkezetben lehetővé teszi az imperfektív eseményeknél a progresszív jelentéstartalom kifejezését. Az *éppen* kifejezéssel létrehozott konstrukcióban (egy másik esemény idejével viszonyba állítva) azonban egészen, imperfektív szemléletű események is megjelenhetnek, és ez az eseménynek röviddel egy másik esemény előtti befejeződését fejezi ki. A szerkezet működési sajátosságai rávilágítanak az igekötők kitüntetett szerepére az egészen ábrázolásmód megkonstruálása szempontjából, illetve más szerkezetekkel összehasonlítva rámutatnak a magyar aspektusrendszer szerveződésének sajátosságaira is.

A hivatkozott irodalom

- BOOGAART, RONNY – JANSSEN, THEO 2007. Tense and Aspect. In: GEERAERTS–CUYCKENS 2007. 803–28.
- BYBEE, JOAN L. 1985. Morphology: A study of the relation between meaning and form. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- BYBEE, JOAN L. – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994. The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world. University of Chicago Press, Chicago.
- CORMRIE, BERNARD 1976. Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAHL, ÖSTEN 1985. Tense and aspect systems. Blackwell Publishing, Oxford.
- GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT szerk. 2007. Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford University Press, New York.
- GYURIS BEÁTA – KIEFER FERENC 2008. Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: KIEFER FERENC szerk. 2008. Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete. Akadémiai Kiadó, Budapest. 229–67.
- HOPPER, PAUL J. – THOMPSON, SANDRA A. 1980. Transitivity in Grammar and Discourse. Language 251–99.
- HOPPER, PAUL szerk. 1982a. Tense-Aspect: between semantics & pragmatics. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- HOPPER, PAUL 1982b. Aspect between discourse and grammar: An introductory essay for the volume. In: HOPPER 1982a: 3–18.
- HUUMO, TUOMAS 2009. Fictive dynamicity, nominal aspect, and the Finnish copulative construction. Cognitive Linguistics 43–70.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2009. Towards a unified functional account of structural focus and negation. Hungarian. Acta Linguistica Hungarica 342–74.
- JANDA, LAURA 2007. Inflectional morphology. In: GEERAERTS–CUYCKENS 2007. 632–49.
- KIEFER FERENC 2006. Aspektus és akcióminőség: különös tekintettel a magyar nyelvre. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. Cognitive Grammar: A basic introduction. Oxford University Press, Oxford.
- MNSZ = VÁRADI TAMÁS 2002. The Hungarian National Corpus. In: Proceedings of the 3rd LREC Conference. Las Palmas. Spanyolország. 385–9.
URL: <http://corpus.nytud.hu/mnsz>.
- D. MÁTAI MÁRIA 1992. Az igekötő. In: BENKŐ LORÁND főszerk. A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 433–41.
- MORAVCSIK, EDITH A. 1978. On case marking of objects. In: GREENBERG, JOSEPH H. ed. Language: Syntax Vol. IV. Stanford University Press, California. 249–90.
- NÉMETH BOGLÁRKA 2011. Az állapotok aspektuális kategóriájáról. Magyar Nyelv 428–452.
- PÁTROVICS PÉTER 2004. Az aspektus története és tipológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÉTER MIHÁLY 2008. Az aspektusról – más aspektusból. Magyar Nyelv 1–11.
- STERNBERG, ROBERT J. – STERNBERG, KARIN 2011. Cognitive Psychology. Cengage Learning, Wadsworth.

- WACHA BALÁZS 1989. A folyamatos – nem-folyamatos szembenállásról. In: TELEKDI ZSIGMOND – KIEFER FERENC szerk. Általános Nyelvészeti Tanulmányok. XVII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 279–328.
- WALLACE, STEPHEN 1982. Figure and Ground: The Interrelationship of Linguistic Categories. In: HOPPER 1982a: 201–22.
- ZSILKA JÁNOS 1966. A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer: Tárgyas mondat szerkezetek. Nyelvtudományi Értekezések 53. Akadémia Kiadó, Budapest.

TAKÁCS EDIT (edit.takacs@gmail.com)

The Progressive Aspect in Hungarian

The present study examines aspect from a functional cognitive linguistic point of view with special attention to the conceptualisation of different aspectual notions. It is argued in the article that the aspectual view of a given situation is a result of construing, but how this can be achieved can vary from language to language. In Hungarian, unlike in English, the progressive aspect does not form a central category of the aspectual system. Although the concept of being in the middle of a process can be expressed in special Hungarian constructions as well, it does not have a definite, grammaticalised marker because the basic aspectual distinction lies between the imperfective and the perfective view of situations. In Hungarian the simple form of the verbs in most of the cases expresses imperfective situation and by the elaboration of a natural endpoint of the event the situations can be viewed in a perfective way. It is also pointed out that the aspectually relevant semantic elaboration of the situations is significantly affected by the event schemes entailed in the verbs. With the help of the typical progressive construction, in which perfective events can also appear, some important features of the workings of the aspectual construing of the Hungarian language are highlighted.

TAKÁCS, EDIT